

ского языка, преобладает над количеством тех, которые являются отличительными для данного мезолекта.

Полагаем, что данное исследование может стать основой для дальнейшего изучения Патуа, в том числе фразеологического фонда этого мезолекта, так как, как уже было отмечено ранее, ямайский креольский язык на сегодняшний день мало изучен отечественными лингвистами, и наша работа может пробудить большой интерес к особенностям разных его составляющих.

Литература

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. - СПб.: Издательство Ленинградского университета, 1963. - С. 4-5.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. Издание третье, переработанное и дополненное. - М.: Высшая школа, 1986. - 296 с.

3. Беликов В.И. Возникновение и функционирование контактных языков. - М.: Феникс, 2004. - 106 с.

4. Дыбо В.А. Язык патуа – археологическая культура // Сравнительно-историческое исследование языков: современное состояние и перспективы. Тезисы докладов международной научной конференции. - Москва, 22–24 января 2003 года. – М.: Филологический ф-т МГУ, 2003. - С. 102-104.

5. Лесниковская И.В. Английский ямайский и креольский ямайский: язык или языки? // Вестник Московского Государственного Областного Гуманитарного Института. 2013. №1. - С. 1.

6. Словарь социолингвистических терминов / Кожемякина В.А., Колесник Н.Г., Крючкова Т.Б., Парфенова О.С., Трушкова Ю.В., Биткеева А.Н., Горячева М.А., Горячева М.А. и др.; под ред. Михальченко В. Ю. М.: Институт языкознания РАН, 2006. - С. 94-116.

7. Patrick P. L. Jamaican Creole morphology and syntax. Essex: 2003. - 47 с.

КОСМОНИМДІК АТАУЛАРДЫҢ МИФТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ

Рысберген Қыздархан Құрмашев

Доктор филологических наук, доцент

Института языкознания имени А.Байтұрсынова

Тлегенова Гүлден Бакытқазыевна

PhD докторант,

Институт языкознания имени А.Байтұрсынова

город Алматы, Казахстан,

Рысберген Қыздархан Құрмашиқызы

Филология ғылымдарының докторы, доцент

А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты

Тлегенова Гүлден Бакытқазықызы

PhD докторант,

А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты

Алматы қ. Қазақстан

[DOI: 10.31618/ESU.2413-9335.2019.9.60.40-44](https://doi.org/10.31618/ESU.2413-9335.2019.9.60.40-44)

ТҮЙІН.

Мақалада космонимдік атаулардың мифтанымдық сипаты, оның лингвомәдениеттанымдық мәнін ашудың маңыздылығы сөз болады. Халық танымында ғасырлар бойы тәжірибе күйінде жинақталған әрі біртұтас ұғым ретінде категорияланған тілдік бірліктердің мән-мағынасын ашу халықтың ғылыми ойлау жүйесін тануға көмектеседі. Осымен байланысты мақалада аспан денелері, күнтізбе жүйесіне қатысты тілдік бірліктердің мифтанымдық сипатын ашудағы кейбір лингвомәдениеттанымдық мәселелер қарастырылған.

РЕЗЮМЕ.

В данной статье даются выводы о заключении картины мира в народном познании, особенностях накопления знаний об окружающей среде. В ходе исследования были определены космонимы, занимающие особое место в языковой картине казахского народа. Исходя из этого в статье анализируется история появления казахских космонимов и астронимов и связанные с ними легенды, поверия, приметы.

SUMMARY.

This article gives conclusions on concluding transactions with the fund in people's knowledge, the features of accumulating knowledge about the environment. During the research, cosmonyms were identified that occupy a special place in the language picture of the Kazakh people. Based on this, the article analyzes the history of the emergence of Kazakh cosmonyms and the associated legends, beliefs and omens.

Тірек сөздер: миф, тілдік таным, космоним, халықтық күнтізбе, т.б.

Ключевые слова: миф, космоним, языковое сознание, народный календарь, и т.д.

Keywords: myth, linguistic consciousness, cosmonym, folk calendar, etc.

Кіріспе. Ғаламдану ғасырында ұлттың тарихи-мәдени дүниетанымын сақтап қалу аса маңызды. Өйткені, соңғы бір ғасырдың өзінде халық санасында үлкен тарихи өзгерістер мен қоғамдық-

әлеуметтік салт ауысымы орын алды. Бұл, өз кезегінде, ғылыми әрі тәжірибелік жағынан негізделген халық білімінің жоғалуына әкеліп соқтырады. Мұндайда тілді мәдени белгілерді

сақтаушы құбылыс ретінде тани отырып, ата-баба танымының негізгі түсініктерін ашып көрсетуіміз қажет. Ғалым А.Сейдімбек: «Әрбір ұлттың, я болмаса халықтың өзіне тән болмыс-бітімі, салт-дәстүрі, материалдық және рухани мұралары, ұлттық ерекшелігі – сол халықтың тарихи даму жолының бет-пердесі, бүгінінің кескін-келбеті. Адамзаттың ой-санасы толып, таным-түсінігі артқан сайын өзіне дейінгі ұрпақтар жасаған материалдық және рухани мұралардың тереңіне бойлап зерттеп, оны игеруге деген қажеттілік күн өткен сайын арта түсетіні хақ. Бүгінгі ғылыми түсінік ғылымды да, әдебиет пен өнерді де, ел-жұрттың білім өресі мен сауатын да, ойдың орамдылығы мен тілдің құнарлылығын да, материалдық және рухани қажеттіліктердің деңгей-дәрежесін де, ең арысы талғамның татымына дейін мәдениеттің аясына сыйғызады» дегенді айтады [1, 31б.]. Демек, космонимдік атаулардың қазақ әдебиетінде берілуі мен қолданысынан – халық даналығын, тіл иесі, этностың, өмірлік-философиялық ұстанымдарын, сондай-ақ болмыстың онтологиялық категорияларын көруге болады.

Он сегіз мың ғаламның бір бөлшегі саналатын космологиялық әлем тілден тысқары емес. Адамзат баласы жер бетін қаншалықты игерсе, жер үстін, аспан әлемін соншалықты игеру үстінде. Космологиялық әлемді (ғарышты) адамзат баласы ғарышқа ұшқаннан бастап қана емес, одан бұрын есте жоқ ескі замандардан бастап-ақ игере бастады десек жаңылмаймыз. Оған дәлел космонимдік атауларға байланысты көптеген тілдік деректердің (фразеологизмдер, мақал-мәтелдер, фольклорлық шығармалар, аңыз-эпсаналар, т.б.) қолданысынан көруге болады.

Көк түріктің ұрпағы саналатын қазақ халқы ежелден аспан денелерін киелі ұғымдардың бірі ретінде бағалағаны белгілі. Оның небір сырлы құпияларын танып білуде өз қызығушылықтарын танытқан. Оған дәлел Орта Азия мен Қазақстаннан шыққан ұлы ғұламаларымыз Әбу Насыр әл-Фараби, Ғаббас Жауһари, Әбу Райхан әл-Бируни, Ұлықбек т.б. еңбектерінен аспан шырақтары туралы көптеген ғылыми тұжырымдарды кездестіруге болады. Түркі халықтарындағы аспан денелері туралы мәліметтерді көне жазба ескерткіштері мен М.Қашқаридің сөздігінен, XI-XIV ғасырлардағы кейбір жазба ескерткіштеріндегі аспан шырақтарының атаулары Ә.Құрышжановтың, З.Мұхамедияновтың еңбектерінен, қазақ халқындағы аспан шырақтарының атаулары мен олар туралы ұғым-түсініктерді Ш.Уәлиханов, Г.Потанин, Ә.Диваев, Б.Куфтин еңбектерінен, Ұлы Отан соғысынан кейінгі кезеңдерде Х.Әбішев, Ә.Маманов, М.Ысқаков сынды зерттеушілердің еңбектерінен көруге болады.

Зерттеу әдістері. Қазақ космологиясының түп тамыры мифологиямен де сабақтасып жататындығын фольклорлық туындылар мен мақал-мәтелдерден көруге болады. Оған дәлел – қазақ (түркі) космологиясының аясына кіретін

ұғым-түсініктер түрлі уақыт пен кеңістіктің өлшемімен (хронотоптың) өзгеріске ұшырағандығы. Қазақ халқында ерте замандарда өз өмірін жұлдызға «аманаттайтын» түсінік болған. Бұл түсініктің ар жағында әр адамның өзінің туа бітті «жұлдызы» болады, жер бетінде қанша адам болса, сонша «жұлдыз» болады деген аңыз қалыптасқан. Тіпті, ел арасында, тілдегі сөздік қорда «менің жұлдызым», «жұлдызың оңыңнан тусын», «жұлдызы жоғары/биік», «жұлдызы жанған», «жұлдызы сәт» секілді т.б. көптеген фразеологиялық тіркестердің ішкі мағыналық мазмұнынан көруге болады. Сондай-ақ, адамның жұлдызы жанған сайын сол жұлдыздың жердегі иесінің (адамның) мерейі үстем болады деп саналған. Ал, адам өмірден өтсе, «көктегі жұлдызы сөнді», «жұлдызы жерге ағып түсті» деген әпсана ел ішінде кең тараған болатын. Мұндай әпсаналық түсініктерді ежелгі анимистік танымнан туындап, қалыптасқан деуге болады.

Сонымен, космонимдік атаулардың аңыздар мен мифтік шығармаларда берілуінде аспан әлемі бейнесіндегі халықтың рухы мен ділін танытып, этностың әлемді (космосты) игеруінің мәдени-тарихи тәжірибесін және дүниедегі заттар мен құбылыстар арасындағы қарым-қатынасқа берген бағасы түйінделіп беріледі. Сондықтан космонимдік атаулардың мифтік шығармалардағы көрінісінде қарапайым тәлімдік-тәрбиелік мәселелерден бастап, этнотанымдық реалиердің тұтас жиынтығы, ауа-райы, климат, жан-жануар және өсімдік дүниесі, жер бедері сияқтыларды қамтитын космологиялық, метрологиялық, географиялық ортаның толық сипаттамасы, көне наным-сенім мен діни көзқарастар, қоғамдық құрылым мен қоғамдық қатынас жүйесінің айшықты суреттемесі көрініс тауып жатады. Сондай-ақ, тіршілік-тынысы табиғат аясында өткен, ғұмыры сайын сахармен тығыз байланысты қазақ халқының табиғаттың (космологияның) жіті зерттеушісі болғандығын да көруге болады.

Зерттеу нәтижелері. Ұлттық дүниетанымымызда Ай мен Күнге байланысты аңыз-әңгімелер, ырым-жоралғылар, табу мен тыйымдар этномәдени ерекшелігімізді танытады. Аңыз бойынша, «Ай мен Күн егіз туған керемет сұлу екі әйел екен. Әсіресе, Ай сұлуырақ болып мақтанып, Күн оны қызғанып, Айдың бетін тырнап, оған дақ түсірген. Кесірлі Ай жазасын осылай тартқан. Ай бетіндегі «қарауытқан дақ осыдан қалған-мыс» екен деседі.

Айдың кеш туғанын және кемігенін тілімізде ай қорғалады тіркесі арқылы береді. Мұның этномәдени когнитивтік мәні Күнге жақындап барғанда Ай «қорғалап» бетін жасырады, ал қашықтағанда Ай толып, Күнді қызықтырып, бетін түгел көрсетіп, ереуілдейді дегенді білдіреді. Бұл ертедегі Ай мен Күннің өзара орналасуына байланысты жаңа Ай, ширек Ай, толған Ай болып Ай түрінің өзгеру құбылысын аллегориялық формада қисындырып түсіндірмек болғаннан туындаса керек. Ұлттық дүниетанымымыздағы түсініктерге сай Ай мен Күнді салыстыра келе,

Айдың жүзіне көз тоқтатып қарауға болады – кісінің жүзі таймайды, ал Күн ашырақ, тура қарай алмайсың. Сондықтан Ай сұлуырақ дейді кейбіреулер. Ал, бірақ Күн мен Айды шын мәнісінде салыстыратын болсақ, әрине, нағыз сұлулық Күнде. Күн жарық пен жылылықтың сарқылмас көзі, ал астрономиялық тұрғыдан Ай өзі жарық шығара алмайтын қараңғы дене екен.

Қазіргі тілімізде *ай* және *күн* атауымен *байланысты ай қорғалау, ай тұтыну, ай қарамасы, бетін айдай қылу, ай қарап отырма, айың оңынан тусын, күн тоқырады, күн жайлау, күн қайыру* сияқты фразеологизмдер де орасан мол.

Тегінде қазақтың ауыз әдебиеті үлгілеріндегі сөз қолданыстарға қарағанда Айдың қадірі Күндікінен артық болмаса кем түспейді. Мәселен, «*ай десе аузы, күн десе көзі бар*» немесе «*айым да сен Ғалия, күнім де сен*» деген сияқты толып жатқан тенеулерді және Айсұлу, Айбала, Айкерім, Айгүл, Айкүнім, Айжарық деген сияқты Ай түбірлі антропонимдік атаулардың этностың рухани дүниетанымында көп тарап кеткендігі дәлелдей түседі.

Айдың ортасы, яғни 15-інде Ай тура Күнге қарама-қарсы тұрады да, бізге толған ай болып көрінеді. Ақындар поэзия тілінде сұлу қыздардың бейнесін осы 15-тегі толған Аймен салыстырып соны тенеулер жасайды. Мысалы:

Жалғыз қызы Гүлбаршын

Он бесте туған ай еді («Алпамыс батыр»).
немесе

Толған айдай толықсып

Ақ сазандай бұлықсып,

Бұралып кетіп барады

Неше алуан қылықсып («Қыз Жібек»).

Бір қызық нәрсе, Күнді құдірет тұту салт-дәстүрінен рухани дүниетанымымызда ел ортасында із қалмаған. Мұны Шоқан Уәлиханов та өз жазбаларында растай түседі. Тіліміздегі «*күн көру*», «*күнелту*», «*күні қараң*», «*маған да күн туар*», «*күнің маған түсер*», «*күнің өшкір*» сияқты тұрақты тіркестер мен сөз қолданыстардың мазмұнынан күннің жердегі тіршіліктің көзі екенін халықтың дүниетанымдық көзқарасынан аңғаруға болады.

Үркер жұлдызының қазақтар үшін әрі астрономиялық, әрі метеорологиялық мәні бар. *Үркер* деп аталатын бір топ шоқжұлдызға қарап отырған қазақтар ауа райының құбылуын, әр бөлігін ажырата білген. Қазақтар *Үркердің* аууынан күн райы өзгереді деп біледі. Мәселен, *Үркер ауып кетінті, Той тарқарға салайық* дегенді былай түсінуге болады: *Үркер* жаз ортасынан былай таң жарығында шығыста болады [2, 446.]. «*Маусымда Үркер таңмен аралас туады*» дейді [3]. Сондықтан *Үркер* шығыстан туса, таң ататын уақыттың болғаны.

Үркер – жалпытүркілік лексикаға кіретін космонимдердің бірі. Қазақ, қарақалпақ тілінде – *үркер*, қырғызда – *үркөр*, түрікмен диалектінде – *хуркөр*, Қазақстандық түріктер – *үнкэрлэр*, якутша – *үргел*, *үрга*, түрікмен, түрік тілінде – *үлкер*,

башқұртта – *өлкэр*, алтай, хакаста – *үлгер*, шор, леб, сағ, чувашта – *елкер*, т.б.

Қазақ тіліндегі *Үркер* космонимінің тұлғалық нұсқаларына назар аударсақ, жалпы алғанда, бұл сөздің екі компоненттен тұратынын байқаймыз. Бірінші компоненттің *үр* немесе *үл* тұлғаларында келетінін аңғару қиын емес. Бұл туралы Луи Базен, Э.В.Севортян, К.Брокельман, Дж.Клаусон, Ю.Немет, Н.Х.Максютова, Т.Жанұзақов сынды ғалымдар зерттеулер жүргізген. Солардың ішінен біз *үркер* космонимі *үр* етістігі мен *-кер* жұрнағының қосылуынан жасалған деген пікірді құптаймыз. Оған дәлеліміз мынау: «Халықтың көпшілігі *Үркердің* 6 жұлдызын, көзі өткір адамдар 9 жұлдызын көреді. Іңір қараңғысындағы орнына қарай айтсақ, *Үркер* күздің басында (қыркүйек) шығыстан, қыстың басында (желтоқсанда) шығыстан, көктемнің басында (наурызда) батыстан көрінеді, ал жаздың басында (маусым) мүлде көрінбейді. Халық оны «*Үркердің жерге түсуі*» дейді. Қырық күн шілде *Үркердің* осы көрінбейтін кезіне сәйкес келеді. Қазақ есепшілері *Үркердің* тууы мен батуын ұдайы қадағалап, бақылап отырған. Есепшілерден қалған тәжірибелік нұсқаулар мынадай: «*Үркер жерге түспей, жер қызбайды*», «*Үркер жерге түсерде қой қырқылады*», «*Үркер туса, сорпа ас болады*», т.б.» [3].

Үркер шоқжұлдызы турасындағы түркі халықтарындағы кейбір мифологиялық түсініктер венгер ғалымы Ю.Немет тұжырымының негізсіз еместігін дәлелдей түседі. Атап айтқанда, якут халықтарының түсінігінде *Үргел* мен *Чолпон (Шолпан)* жер бетіне үнемі суық айдайды, яғни үрлейді. Тува халқы *үркерді* кейде *сооң ээзи* – «суық иесі» деп айтады. *Үркермен* қатысты қазақ, алтай, тува, монғол халықтарындағы мұндай түсініктерді кезінде Г.Н.Потанин жазған еді [2]. Қазақтың «*үркерлі айдың бәрі қыс*» дегені де осы түсініктен шығады.

Тағы бір айта кетер жайт, космонимдерді түсіндіргенде қазақтың ежелгі таным-түсінігінен, наным-сенімінен, салт-дәстүрлерінен, халықтық білім жүйесінен мол этномәдени ақпарат беретін дереккөз ретінде жас ұрпаққа ұлттық мазмұндағы білім беруге бағыттау қажет. Мәселен, іңір қараңғылығы түскенде аспаннан біз әуелі *Шолпан жұлдызын* – Венера ғаламшарын көреміз. Ежелгі гректерде Венера махаббат құдайы саналған. Шолпан ғашықтарды желеп-жебебейді, оларға бір-бірінен хабар жеткізеді-мыс. Бұл іңір жұлдызын Бақташы планетасы деп те атайды. Ал, Шолпанның қыста тууы қатты суықтың нышанын білдіреді. Соны алдын-ала ескертерде ол айрықша жарқырап көрінеді. Осыған байланысты оның Тұлқатын деген тағы бір атауы бар. Тағы бір ескі наным бойынша, Венера планетасын әлі тумаған адамдардың жандары мекендейді. Оның құпия жарығына адамдардың құмар болатыны сондықтан шығар [4, 2096.]. Осындай мифтік аңыздарды дүниетану, география пәндерінің оқу бағдарламаларында қамтылатын *Шолпан ғаламшары* туралы білім беруде пайдалануға әбден болады.

Космонимдік атаулар қазақ әдебиетінің жыраулар поэзиясында, ертегілері мен мақал-мәтелдерінде көптеп кездесетіні анық. Мәселен, қазақтың XVIII ғасырда өмір сүрген ұлы ақыны, Абылай ханның данагөй ақылшысы Бұқар жырау өз толғауларының бірінде *Сұмбіле* жұлдызы хақында былай жырлаған екен:

*Тағы бір мезгіл болғанда
Сұмбілек туды жылтытып,
Ат семірді құнтыып [4, 2086].*

Сонымен қатар, қазақ мақал-мәтелдерінде космонимдік атауларға байланысты бірліктер көптеп кездеседі. Оның себебі қазақ халқының дүниетанымында бір кездегі көшпелі өмір салтында аспан әлемімен «тілдесу», сол арқылы өмір көшін бір арнаға түзеу салты қалыптасқан. Сондай-ақ, өздерінің малшылық, бақташылық өмір салтына байланысты, аспан әлемінің әрбір құбылысына (жұлдыздар, өзге де галактикалық құбылыстар) қарап, бағыт-бағдар алып отырған. Мәселен, *Темірқазық* жұлдызын қазақ халқы көшпелі тұрмысында бағдар ретінде пайдаланған. Ол бағдар тек жол бағытын ғана емес, өмір көкжиегін дұрыс тануға дейін ұласады. *Темірқазық* жұлдызы атауының туындауы да атына сай, қазыққа қағылып байланған, бір орында тапжылмастан тұрады. «Темірқазық түнгі аспанның шырқау биігі – жоғарғы нүктесінде орналасқан. Кейде Солтүстік жарты шардың осынау орталық жұлдызын Алтын Қазық деп те атайды. Оған Тәңір өзінің аттарын байлайды. Темірқазықтың қасындағы қос жарық жұлдыз – Тәңірдің акбоз тұлпарлары» [4, 2106]. - деген мифологиялық түсініктен темірқазықтың Тәңірге «бағынышты» туған космобейне екенін көруге болады. Сол секілді өзге де космонимдік атауларға қатысты қазақ тілінде көптеген төмендегідей мақал-мәтелдер қалыптасқан. Мәселен, *Үркер құрғаққа түссе аңызғақ жел болады, суға түссе жаңбырлы болады, тасқа түссе қатты ыстық болады; Батыр ортақ, ер ортақ, Күн ортақ, ай ортақ; Таразы тұса, таң суыр, Сұмбіле тұса, су суыр; Айдың тік тұрғаны, Өзіне жайсыз, халыққа жайлы. Шалқасынан туғаны, Өзіне жайлы, халыққа жайсыз; Сарыжұлдыз көтерілсе күн суиды (Юпитер); Қызылжұлдыз жоғарыласа, қыс қатты болады (Марс); Үшарқар айша туып, күнше батар*, т.б. көптеген мақал-мәтелдердің жасалуына космонимдік атаулардың негіз болғандығын көруге болады [5]. Жоғарыда көрсетілген космонимдік атауларға негіз болған мақал-мәтелдер қазақ халқындағы аспан атауларының қазақы атауын ғана көрсетіп қоймайды, сонымен қатар образдық негізіне аспан әлемімен үнемі санасып отыратын, көшпелі шаруа өмірі алынады. Бұл мақал-мәтелдердің астарында қазақ халқының ұлттық мәдениеті мен ұлт өмірінің барлық саласы көрініс табады. Аталған мақал-мәтелдер этностың мекені мен тұрақ жайын реттестіруге, шаруашылық жағдайын бекемдеуге, ішетін тағамы мен киетін киімін алдын ала дайындауға, т.б. танымдық-тәрбиелік істерге бастамашы ретінде қолданылады.

Космонимдік атаулар тірек болған ауыз және жазба әдебиеті туындылары мифтік наным-сеніммен, дүниенің материалдық мазмұнымен, халықтың рухани, мәдени өмірімен біте қайнасып кеткен деуге болады. Мәселен, космонимдік атауларға негізделген қазақ мақал-мәтелдерінің жасалуында халық бала секілді бәріне сенеді, айға, күнге, жұлдызға, бұлтқа тіл қатады. Олардың метафизикалық әрекетіне сай тіршілік қамын реттейді. Алыстағы аспан әлемі денелерінің әрбіреуінің құрылысы жұмбаққа толы құпия, сиқырлы күш бар, олар әрі қасиетті, әрі киелі деп саналған және соларға табынған, жалбарынған, тілдік қолданыстан ерекше орын алған.

Космонимдік атаулардың ежелгі халықтар өмірінде үлкен мифологиялық таным мен жанрлардың қалыптасуына әсер еткенін ескерсек, мұндай атаулар туыстас тілдерде ортақ болып келеді. Жұлдыз атаулары мен ғарыштағы өзге де құбылыстарды байқап, соған шаруашылық өмірін бағыттап, бейімдеп отырған түркі халқы ғарыш әлемін терең игеру керек болды.

Шоқжұлдыздар әлем халықтарын қашанда қызықтырған аспан денелері болған. Оларға әртүрлі мифтер мен аңыздар арнап, ерекше күшке балап, кие тұтқан. Әр халықты әлемді өз таным көкжиегі негізінде танып қабылдайды. Сондықтан аспан денелерінің атауы әр халықтың лексиконында әр түрлі беріледі.

Мәселен, қазақтағы *Жетіқарақшы* шоқжұлдызы орыстарда «*Конь*» (Жылқы), көне рим тайпалары «*Жүк арба*», украиндар «*Арба*», қырғыздар «*Жетіарқар*», тувалықтар *Чедихаан (жеті хан)* деп атаса, парсылар «*Жеті ағайынды*» немесе «*Жеті тәж*», үнділер «*Жеті дана*», моңғолдар «*Жеті қарт, жеті құдай*», хакастар «*Жеті ит*», қабардин халқы «*Жеті ағайынды жұлдыз*» десе, чуваш халқы «*Жеті жұлдыз*» деп қана атаған [6]. Еуропалықтар *Жетіқарақшы* шоқжұлдызын жүк тиеуші арба не жылқы күйінде елестетіп, соған сай атау берсе, азия халықтары бұл шоқжұлдыздың жеті жұлдыздан тұратындығын ескеріп, оны «жеті» санымен байланыстырып, танымына сай келетін әр түрлі атаулармен атаған. Азия халықтары түсінігінде «жеті» санының өзіндік киесі бар.

Сол сынды «*Құс жолы*» – Галактика түсінігі адамзатқа ежелден белгілі. Сондықтан жер шарындағы халықтардың лексиконында ең көп кездесетін космонимдік атау саналады. Бұл шоқжұлдыздар әлемі антикалық грек-рим мифологиясында «*Арамаз құдайының әйелі Гераның емшегінен бөлінген сүттің дағы*» деп сипатталады. Құс жолы ғылымға VII ғасырда белгілі болған. Ал, Г.Галилей XVII ғасырда телескоп арқылы сүт түсіне ұқсас сан мыңдаған түйіршіктерді көріп, мұның ұсақ жұлдыздар екенін анықтаған. Бұл шоқжұлдыздар жолы түркі халықтарында «құспен» байланыстырады: қазақтар «*Құс жолы*» не «*Тырна жолы*», башқұрттар «*Кош юлы*», қырғыздар «*Қыр қазары юлы*» (жабайы құстар жолы), татарлар «*Киек қаз юлы*» (жабайы құстар жолы) деп атайды. Ал, христиан

түсінігіндегі халықтар үшін бұл жұлдыздар шоғыры киелі саналады. Олардың түсінігінде адам қайтыс болған соң, оның жаны осы галактикалық жол арқылы о дүниеге аттанады деп пайымдаған. Сондықтан Құс жолын олар *Иса пайғамбардың жолы, Бикеш Мария жолы, Ұлы Петр жолы, Иерусалимге жол, Ұлы Яков жолы, Жұмаққа жол* деген ұқсас атаулармен атайды. Ал, Кавказ халықтары Құс жолын жануарлар әлемімен байланыстырып атайды: *Керуен жолы, Табын жол*. Шешендер оны «*Аю жол*» деп атаса, грузиндер «*Қозылар өтетін көпір*» деген атау таққан. Ал, үнділерде бұл шоқжұлдыз «*Жылан өзені, жылан жолы*» деп аталған. Моңғол халқы мұны «*опырылып түскен аспан қалдығы*» ретінде таныған. Ал африка халықтары «*Жұлдыздар теңізін*» көрсе, венгр, молдаван халықтары мұны «*Сыған жолы*» деп атаған [6].

Сонымен қатар, қазақ түсінігіндегі *Үркер, Шолпан, Сүмбіле, Таразы, Есекқырған* сынды космоним атаулары көне шумер, қытай, үнді жазбаларында кездеседі. Дегенмен, бұл космонимдерге қатысты білім қоры әр халықта әр түрлі көрініс тапқан. Мәселен, славян халықтарында *Үркер* – Плеяда, *Жетіқарақшы* – Большая Медведица аталғанымен, *Сүмбіле, Таразы, Сұлусары, Босаға, Темірқазық* сынды шоқжұлдыз атауының баламалары жоқ, тек ғылыми атауы ғана бар. Соған қарай отырып, қазақ танымында бар шоқжұлдыздардың славян мәдениетінде орны белгіленбегенін байқауға болады.

Демек, аспан денелерінің атауының кез-келген халық танымында ерекше орын алатындығын айтуға болады. Шоқжұлдыз атауы әр халықта әр түрлі болғанымен, кей кезде оның функциясына қарамастан, номинация беруде ұқсастық,

баламалық орын алатындығын байқауға болады. Дегенмен, әр халық қоршаған ортаны өзінің танымдық ерекшелігі тұрғысынан танитындықтан, оған өзінің ойлау жүйесіне тән бейне негізінде атау беретін болады.

Қорытынды. Космонимдік атаулар мен оған тағылған түсінік халық танымында ежелгі, көне дәуірлерде қалыптасқан. Аспан денелері мен амал атауларын білдіретін сөздер мен сөз тіркестері, мақал-мәтелдер мен тұрақты тіркестер – белгілі бір халық, ұлт, этнос, социумның ғасырлар бойы жинақтаған өмір тәжірибесі мен дүниетанымының нәтижесі, аспан әлеміндегі нысандардың қозғалу жүйесін табиғат заңдылықтарымен сабақтастыра игеріп, астрономиялық білім-біліктің озық үлгісін көрсеткен ата-бабаларымыздың сараптаулары мен тұжырымдауларынан маңызды когнитивтік ақпарат беретін құнды да құнарлы дүниелер екені сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сейдімбек А. *Сонар*. – Алматы, 1989. – 352б.
2. Айтмұқашова А. *Ғұрыптық фольклор лексикасынан* // «Тіл білімі», *Филология ғылымдар сериясы*, 2006. – №5. – 41-45бб.
3. Әбішев Х. *Халық астрономиясы*. – Алматы, 1959. – 114б.
4. Жанайдаров О. *Ежелгі Қазақстан мифтері*. – Астана: Аруна, 2006. – 252б.
5. Ақбердиева Б.К.. *Лексика-фразеологиялық мифтік-танымдық құрылымдар*. – Алматы, 2000. – 28б.
6. Ускенбаева Р.М. *Қазақ тіліндегі мифологемалардың этномәдени-танымдық аспектісі (мифологиялық шығармалар негізінде)* // *Дисс.* – Алматы, 2016. – 149б.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ НА ОСНОВЕ ТРОПОВ В КОНТЕКСТЕ ВОЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Литвиненко Елена Юрьевна,

доктор социол. наук, профессор кафедры «Иностранные языки», ЮРГПУ (НПИ), г. Новочеркасск.

Федорова Лариса Юрьевна,

канд. социол. наук, доцент кафедры «Иностранные языки», ЮРГПУ (НПИ), г. Новочеркасск.

АННОТАЦИЯ.

В статье сделана попытка рассмотреть использование тропов в рамках военной терминологии. Акцент делается на том, что экспрессивность в военной терминологии ограничена сохранением номинативности. Приводятся примеры терминологических наименований с использованием метафор и метонимий, что оказывает влияние на смысловое содержание номинации.

ABSTRACT.

The authors of the article attempt to consider the use of tropes in military terminology. The emphasis is made on the fact that expressiveness in military terminology is limited to the preservation of nominativeness. Examples of terminological names are given using metaphors and metonymy, which affects the semantic content of the nomination.

Ключевые слова: терминология, троп, метафора, метонимия, фразеологическая единица.

Key words: terminology, trope, metaphor, metonymy, phraseological unit.